

Literární bedekr: cestovní průvodce textem

Dříve než se ponoříte do krajiny literárního díla, může být dobré se na zemi, kam se chystáte cestovat, podívat zdálky, některé věci si o ní uvědomit nebo zjistit. Tento průvodce se ovšem nevztahuje k žádné konkrétní zemi, proto zůstává velmi obecný (a mnohé krajiny se mu budou vymykat). Snaží se jen poukázat na to, čeho si lze všimnout – jakkoli to zdaleka ne vždy může vést k něčemu užitečnému.

1 Obyvatelstvo a charakter země

Jací jsou ti, kdo v zemi žijí (**subjekty textu**)? Mluví o tom, co se jim děje, jaké příběhy se v zemi odehrávají, někdo (**vypravěč**) vám vypráví **děj** o lidech (**postavách**), kteří se v krajině vyskytují? Takovou krajinu (**literární druh**) označujeme jako **epickou**. Anebo snad potkáváte osobu (**lyrický subjekt / mluvčí básně**) sdělující to, co cítí, na co myslí? Takové zemi říkáme, že je **lyrická**.

V některých krajinách samozřejmě žijí i lidé, o kterých toho dokážeme říci více: třeba jestli se jeho vyjadřované pocity váží spíše k okolním lidem, prostředí či k lásce (**lyrika společenská, přírodní** či **milostná**), někteří zase promísí vyprávění děje se zachycením toho, co prožívají (**lyrickoepické** dílo – např. **poema**).

A i mezi těmi, kteří vám vyprávějí, lze odlišit ty, co mluví i o sobě (**ich-forma, vypravěč v 1. osobě**), nebo o ději, ve kterém nevystupují (**er-forma, vypravěč ve 3. osobě**), mezi těmi, kteří jsou „nad příběhem“ a znají mnohé podrobnosti, které by jednotlivé postavy vědět nemohly (**extradiegetický vypravěč**), a těmi, kteří příběh vidí jen ze své úzké perspektivy (**intradiegetický vypravěč**), či dokonce těmi, kteří nás úmyslně či omylem klamou (**nespolehlivý vypravěč**). Občas v zemi potkáte vypravěčů víc (**vyprávěcí mnohohlasí**) a v některých (zvláště v **postmoderních**) krajinách přijde (zdanlivě) mezi obyvatele někdo, kdo tvrdí, že je její stvořitel, **autor** – třeba aby zpochybnil, kde že se vůbec nacházíme, aby ji náhle změnil, aby nás přesunul zničehonic do jiné krajiny. I on je ale pouze jedním

z obyvatel (**postavou díla**). Nicméně každá krajina v nás sama vzbuzuje určitou představu o stvořiteli (**modelový / implikovaný autor**), která však může být od skutečného autora zcela odlišná, např. výsledkem **autostylizace**.

2 Jazyk obyvatel

Jak se v této zemi mluví? Je **jazyk vypravěče** a **postav** odlišný? Jakou **slovní zásobu** (a její **skloňování**) využívají (**spisovnou**, nebo jinou: **nářeční, obecnou, slangovou...**)? V jak komplikovaných **větech** hovoří? A nekladou slova do neobvyklého pořadí (**inverze**)? Co si musíme domýšlet – je v nich zamlčeno (**elipsa**), nebo nedopovězeno (**aposiopese**)? A jak často používají zdejší lidé **zvolání**, oslovení (**apostrofy**) či **řečnické otázky**?

Nakolik jejich jazyk používá **obraznost (tropy)**, tedy **metafory** a **metonymie**? Jsou zažitá a běžná (**lexikalizovaná metafora**), nebo jedinečná (**básnická metafora**)? Připisuje tato obraznost ne-lidským jevům lidská prožívání a vlastnosti (**personifikace**)? Nebo spojuje smyslový vjem se smyslem jiným (**synestezie**)? Vyjadřují zdejší mluvčí věci zástupně (**synekdocha**)? Jsou **sarkastičtí** či **ironičtí**? Snaží se nepříjemné věci říkat jemněji (**eufemismus**), nebo naopak urážlivěji (**dysfemismus**)? Přehánějí rádi (**hyperbola**)? Nebo mluví v **symbolech** a **přirovnáních**? Či dokonce v protirečících si obrazech (**oxymóron**)?

A jak tento jazyk zní (**zvuk textu**)? Vyskytují se některé hlásky nápadně často (**hlásková instrumentace**), třeba na začátcích slov (**aliterace**)? Shodují se výrazně některá slova (**rým**) a tvoří tak i významové dvojice? V jakém **schématu**? Jsou v pravidelném **rytmu**? Znějí slova jako to, o čem mluví (**onomatopoeie**)?

3 Bezpečnostní a společenská situace v zemi

Jakou náladu v této krajině cítíte? Je spíše vážná, nebo humorná? Či naopak pochmurná (**žalozpěv / elegie**)? Je jedním velkým památkem, odehrává se zde něč

oslava (**óda**)? Cítíte v ní napětí, odehrává se tu mnoho dobrodružství? I z toho může vycházet **žánr** díla (ale třeba i z její rozlohy a terénu, vizte dále).

Dopadají v ní věci zpravidla špatně (**tragédie, balada**), milostně (**romance**), nebo legračně (**komedie**)? Anebo snad jsou věci tak mizerné, až se jim člověk musí zároveň smát (**tragikomedie**)? Je krajina a její obyvatelé výsměchem nějaké lidské vlastnosti nebo společenských dějů (**satira**), třeba v maličkém rozsahu a v úderných verších (**epigram**)? Anebo se země vysmívá jiné krajině (**parodie**), třeba nejen literární, ale krajinám filmu, novin, veřejných projevů...?

4 Terén, infrastruktura a rozloha země

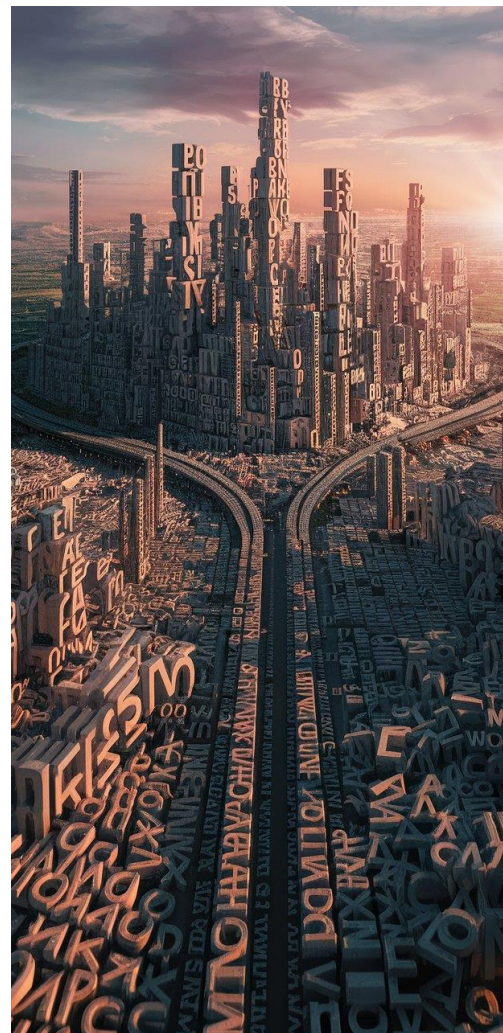
Jaký charakter má terén vaší čtené krajiny (**literární forma**) a jaké jsou její stavební prvky (**kompozice**)? Je pravidelný a plynulý, v navazujících **odstavcích** a **kapitolách** (**próza**), nebo strukturovaná a členěná do **veršů** a **slok** či **strof** (**poezie** – od pár veršů po rozsáhlé skladby: **pásmo, sonet, epos**...), popř. využívající **rytmus**? Obsahuje dramatická stoupání (**gradaci, klimax**) či klesání (**antiklimax**), tedy změnu napětí nebo intenzity? Vrací se pravidelně některá slova (**anafora, epifora, epanastrofa, epizeuxis**...), či celé části (**refrén**)? A co její (časové) zákruty: je v ní vidět zpět, vrací se (**retrospektiva, analepse**), či vpřed, předjímá (**prolepse**)?

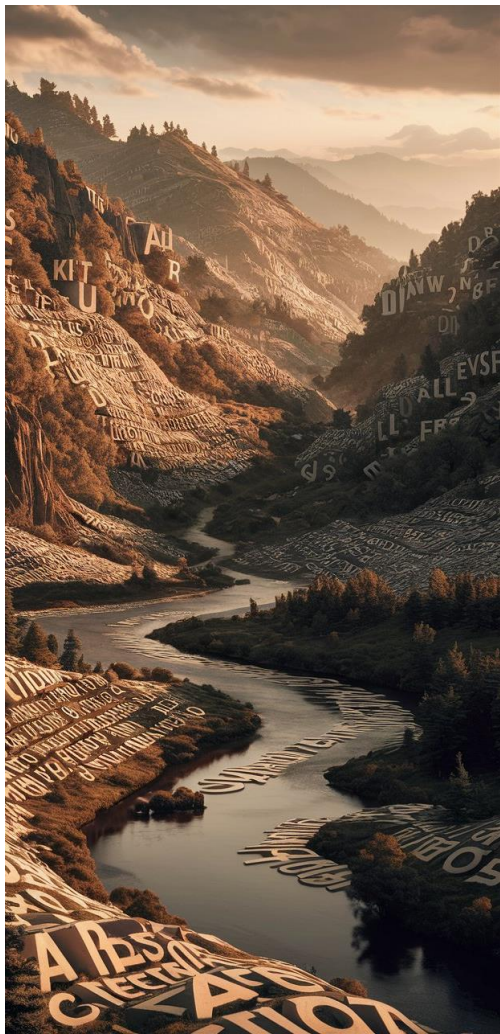
Jedná se o malou **prozaickou** krajinu (**povídka**), třeba se zřetelnou **pointou** (**novela**), nebo rozsáhlou, v níž **postavy** procházejí vývojem (**román**)?

Anebo se svět textu skládá téměř jen z postav, krajina není přes střídající se **promluvy** (**repliky**) jejich obyvatel skoro vidět (**drama**), jen ve sporadických upřesněních (**scénické poznámky**)?

Jiné krajiny naopak působí nejen slovy, ale i jejich **vizuálním uspořádáním**, přechodem do obrazu (**experimentální poezie, kaligramy, konkrétní poezie**)?

Některé země na nás působí zase jako zašifrované zrcadlo dějů, které se odehrávají vně literatury (**alegorie**), mohou tak odrážet i poučení (**bajka**, typicky s ne-

lidskými **postavami**), nebo – v modelových zjednodušeníh (**archetypech**) – duševní procesy (**pohádky**). Mezi krajinami vzdálenými realitě existují i komplikovanější (**fantasy, sci-fi**), některé i s náboženským rozměrem (**mýty, legendy**).

Krajiny ale mohou mít i známé podoby: **kroniky, cestopisy, vtipy (anekdoty)**...

5 Kultura a krajané

Jaké kulturní pozadí (**literárněhistorický kontext**) má země, do které se chystáte? Je svázaná s tradicí danou jinou krajinou, odkazuje se na ni – anebo naopak na ni jiné krajiny navazují (**intertextualita**)? Dal její stvořitel vzniknout i jiným krajinám, které by mohly pomoci pochopit tuto (**celek autorského díla**)? Lze krajinu přiřadit k širším dobovým tendencím (**literárnímu / uměleckému směru**)? Jak je stará? Vznikla ve specifické době (**historické / společenské okolnosti**)? Jaký měla a má vliv ve světě: jak ji vnímají ostatní čtenáři, třeba v době jejího vzniku (**recepce textu**)?

6 Jak se v zemi chovat

A nyní už přejeme šťastnou cestu do literárního díla. Třeba se do ní jdete jen tak toulat (**prožít** ji). Ale možná taky přicházíte s nějakým zadáním, třeba krajinu **popsat** (třeba tak, jak k tomu navádí tento bedekr), vystihnout její zákonitosti a fungování (**analyzovat** ji), nebo v ní dokonce navrhnout trasy (či některou z možných tras), způsoby, jak jí projít a jak ji uchopit – neboli vyjádřit, co si z ní lze vzít pro sebe (**interpretovat** ji). Anebo dokonce pomoci s tímto vystižením smyslu někomu dalšímu, **zmapovat** krajinu či být v ní **průvodcem** – položením správných otázek, předvedením svého porozumění atp. (provést **didaktickou interpretaci**).

Ať vaše chování v krajině (**přístup k textu**) je úspěšné a odpovídá tomu, jaká tato země je! Pak bude váš pobyt v ní jistě přínosný.